

Z. Varga Zoltán

NAPLÓ ÉS MEMOÁR KÖZÖTT

– Csáth Géza naplóinak néhány jellegzetességéről –

Csáth Géza naplóírói munkásságának valódi arányairól az olvasó egészen az utóbbi időkig aligha alkothatott pontos képet. A naplókat vizsgáló tanulmányok szinte kizárólag a botránys 1912–1913-as naplóval foglalkoznak.¹ Az egyoldalú figyelmet nemcsak a naplók tartalmának különbözősége magyarázza: az 1988-as első közlést követően tizenkét évet kellett várni az 1914–1916-os naplókötet kiadására, majd 2005-től indult meg a fennmaradt önéletrajzi munkák megjelenítése. Máig, 2012-ig, összesen hat különböző naplókötet jelent meg, nem számítva az 1912–1913-as napló különböző kiadásait és idegen nyelvű fordításait, továbbá a szintén kiadott háborús emlékiratokat.² A kiadványok alapjául szolgáló

¹ Az 1912–1913-as naplók kultikussá válásának okait, valamint e naplófüzetek poétikai, irodalomtörténeti jelentőségét részletesen elemeztem *Az élet írója – Kultusz és önéletrajz Csáth Géza 1912/13 naplójegyzetében.* (Napút 2009/6. 62–72.), illetve *Az írói véna – Csáth Géza naplójegyzeteiről* (Üzenet 2001. tavasz, XXXI. évf., 145–159.) című tanulmányaiban.

² Csáth önéletrajzi szövegeit a következőképpen csoportosíthatjuk:

1) Publikált, de a kézirat lappang: *Napló 1912–1913 (Az 1912. évi nyár, Stubnyafürdő, Morfinizmusom története)* első megjelenés: Híd 1988 (Újvidék); második megjelenés: Babits Kiadó, Szekszárd, 1990; harmadik megjelenés: Windsor, 1995; negyedik megjelenés: *Napló 1912–1913* (új naplórészleteket kísérő tanulmánnyal közreadja DÉR Zoltán (szerk.) [utószó] HUNYADI Csaba), Lazi Bt., Szeged, 2002 (kiegészítve 1913-as naplórészletekkel, elhagyva az 1918/19-es feljegyzéseket). Fordításai: *Tagebuch 1912–1913 / Géza Csáth;* (aus dem Ungarischen von Hans SKIRECKI; mit einem Nachw. vers. von László F. FÖLDÉNYI), Berlin, Brinkmann & Bose, 1990. 143 p; *The diary of Geza Csath / introduction by Arthur PHILLIPS;* translation from Hungarian by Peter REICH, Angelusz & Gold, Budapest, 2002. 178 p.

2) Publikált, kézirat a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában. Jelzet: V. 2007/051/1–9.

Napló (1897–1899) / ifj. Brenner József (Csáth Géza). Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta DÉR Zoltán, Szabadegyetem, Szabadka, 2005. 163 p (Életjel könyvek 116.)

Napló (1900–1902) / ifj. Brenner József (Csáth Géza). Szerkesztette DÉR Zoltán, Szabadegyetem, Szabadka, 2006. 251 p (Életjel könyvek 117.)

Napló (1903–1904) / ifj. Brenner József (Csáth Géza). Közreadja DÉR Zoltán, Szabadegyetem, Szabadka, 2007. 158 p. (Életjel könyvek 120.)

Emlékirataim a nagy évről: Háborús visszaemlékezések és levelek / Csáth Géza. Az előszót és az utószót írta DÉR Zoltán; a szöveget gondozta PAP Balázs. Lazi Bt., Szeged, 2005. 246 p

3) Részben publikált, további kéziratok a Petőfi Irodalmi Múzeumban (jelzet: V. 2007/051/17., a teljes megjelentetett anyag, továbbá ugyanazokon a borító nélküli, fűzött noteszlapokon 1917. január 17-től október 17-ig terjedő, kiadatlan részek): *Fej a pohárban: Napló és levelek 1914–1916 / Csáth Géza.* Sajtó alá rendezte DÉR Zoltán és SZAJBÉLY Mihály, Magvető, Budapest, 1997. 326 p.

4) Publikált, a kiadványok szövegét szolgáló kéziratok részben a Petőfi Irodalmi Múzeumban (V. 2007/051/10–13., részben . 2007/051/9.): *Napló (1906–1911)* / ifj. Brenner József (Csáth Géza). Szerkesztette BESZÉDES Valéria. Szabadegyetem, Szabadka, 2007. 221 p (Életjel könyvek 122.)

kéziratok zöme 2007-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumba került, így alaposabb filológiai vizsgálatra is lehetőség nyílik. Az elhúzódó kiadás, a hiányzó filológiai áttekintés miatt sokáig úgy tűnhetett, hogy a naplóvezetés Csáth Géza munkásságában csupán alkalmi műfaj volt az alkotói és magánéleti válság leküzdésére. Mára világossá vált, hogy a napló Csáth számára az írással való megismerkedés első módja volt, mely kitartó, élethosszig tartó szokássá vált. Csáth, helyesebben az ifjú Brenner József tízéves korában, 1897-ben kezdi meg a naplóírást a naplófüzet belső borítójára írt „Isten segedelmével megkezdem”, illetve „Jól esik visszaemlékezni az elmúlt időkre” (ez utóbbit más füzetekben is megismétli) felkiáltásokkal.³ Ezt követően szinte egészen haláláig dokumentálta életét naplóiban. Naplófüzeteit forgatva látszik, hogy Csáth a lelkiismeretes, módszeres naplóírók közé tartozott, hiszen az akkurátus kelteзések mellett, éves, de akár havi összegzéseket is tett élete folyásáról. A három gyermekkori napló időrendben egyenes vonalúan előrehaladó szerkesztésmódja arra törekszik, hogy teljesen lefedje egy élet történéseit. Ezek a történések egy kisvárosi, művelt, a művészetek, a történelem és a politika aktualitása iránt érdeklődő fiatalembert állítanak elénk, akinek életét – és egyben a naplóját is – jórészt a családi és az iskolai élet eseményei és rendje határozzák meg. A számos rajzot, kalligráfiát, beragasztott dokumentumot tartalmazó, iskolai füzetekbe, később noteszekbe lejegyzett szöveg egy élet időbeli teljességének megörökítését tűzi ki célul. A naptárral mérhető idő fontossága, a visszakereshetőség, az időbeli tájékozódási pontok kijelölése, a majdani újraolvasás jelentősége már ekkor Csáth naplóinak egyik sajátossága. A naplóírás a századforduló környékén már bevett polgári szokás, ám a bájos és konformista műfaj⁴ Csáth 1904 őszétől, budapesti egyetemista éveinek megkezdésétől a személyiség alakulásának olykor fájdalmas, olykor extatikus, de mindenképpen szenvedélyes írásmódjává változtatja. Ettől az időszaktól kezdve megváltozik a naplóíró Csáth viszonya az időrendhez is. A családi kört elhagyó, a fővárosba kerülő fiatalembernek kevesebb ideje jut napi rendszerességű naplóvezetésre a zaklatottabb, rendszertelenebb új életvitel miatt, ráadásul a szépírói tevékenység is egyre fontosabbá válik életében. 1904. december 20-i bejegyzésében így vall erről:

Az olvasó – aki író is egy személyben e följegyzéseket immár nagyon hiányosnak találja. Attól tart, hogy szakítania kell e könyvvel s arra szorítkoznia, hogy életének minden *nevezetes* mozzanatát nyomtatásba adja. Ezzel lebecsüli ugyan

5) Kiadatlan kéziratok: 18. jelzéssel ellátott füzet a Petőfi Irodalmi Múzeumban (jelzet: V. 2007/051/18), mely a „Iarisznya / továbbá / Esti Edény / följegyzések” címet viseli: 1918. VII. 27-től X. 31-ig; V. 2007/051/19. jelzet: Naplójegyzetek, 1918. november 1.–1918. november 21; V. 2007/051/20 jelzet: Regiszteres füzet, ebből (szórványos) napló 1918. január 4.–1919. február 8., összefoglaló táblázatok 1917-ről, 1918-ról, Olgával folytatott szexuális életének leltárszerű összegzése (*Protocolle sexuelle de Olga* [sic!]).

³ Az 1897–1899 évi naplókhoz írt utószavában idézi DÉR Zoltán. A feliratokat a publikált naplók nem tartalmazzák.

⁴ Az 1897 és 1904 között íródott naplófüzetek tulajdonképpen ennek az ideológiának feleltethetők meg, de ilyen napló Karinthy gyermekkori naplója is.

az ide írottakat, de a saját eddig nagyra tartott egyéni életét. Ez az egyéni élet hite szerint ezután értékben veszít és nyer is, de inkább nyer. A szűk látkör, melynek csekély kerületén finom (és eléggé komplikált) érzelmek is nagy vihart támasztottak eltűnik, ami bizonyára kár. A látkör óriásira nő s az élet legnagyobb viharai bántják csak a tulajdonost, ami elvégre eldurvulást, öregedést, de hasznót is jelent.⁵

A napló befejezésének előrevetítése utóbb túlzásnak bizonyult, noha ettől az időszaktól kezdve a Csáth gyakran szünetelteti hosszabb-rövidebb időszakokra a naplóvezetést. A kimaradt időszakokat azután vagy hosszabb, visszatekintő, elbeszélő szövegekkel pótolja, vagy nagyobb naptári egységben (például havi bontásban) vázaltszerűen foglalja össze. Mindkettőre számos példát találunk a naplókban, sőt olykor párhuzamos alkalmazásukra is. Az előző idézetben előrevetített szünet a teljes 1905-es évre kiterjed. A hiányt 1906 januárjában pótolja azzal az egyetlen szuszra megírt, hosszú bejegyzéssel, melyet a következő szavakkal zár:

És most befejezem a visszaemlékezések rekonstruálását; s tisztán azért vezetem a naplót ezután, *hogy a mult értéktelen, – de a napi szememmel nem értékelhető impresszióit megrögzítsem*. Elmémet velők tovább ne terheljem. Hiszen annyi üres hely szükséges a tudományom óriási emlékezeti tényhalmazainak beraktározására. Olyan volt ez az őszinte, gyors és brutális írás mámore, mint egy érvágás. 1906. jan. 23 Budapest este VIII.⁶

A két idézet egyben a naplóvezetés mentálhigiénés meghatározása is, hiszen a napok eseményeit mint terhes felesleget jellemzi, így a naplóvezetés funkciója az írás kevésbé értékes tartományába kerül.⁷ Ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy az önéletrajzíságot nem azonosítja az önéletrajzi műfajokkal (itt a naplóírással), hiszen „életének minden *nevezetes* mozzanatát nyomtatásba adja”. A fentiekhez hasonló ingerültséggel szakítja meg a naplóvezetést 1906. október 31-én („Holnap reggel hétkor haza. Viszem ezt a könyvet is. Utamba van. Nyugalomba helyezem. Nem érek rá emlékezni.”), hogy aztán később 1904-es naplófüzetének belső borítóján sietősen rekonstruálja a kimaradt éveket.⁸ Az 1907 és 1908 évekről csak rövid napló részletek maradtak fenn. A rendszeres naplóvezetés következő szakasza 1909 októberétől folytatódik és egészen 1911. április végéig tart. Ezután újfent zaklatott időszak következik: az 1913 januárjában megírt és a naplóba beillesztett⁹ *Mor-*

⁵ Ifj. BRENNER József (Csáth Géza): *Napló 1903–1904*. 131. A kiadás megtartja Csáth olykor hibás, olykor pedig a mai helyesírási elveinktől eltérő írásmódját.

⁶ Ifj. BRENNER József (Csáth Géza): *Napló 1906–1911*. 27.

⁷ Vö. „A napló – az már nem belletrisztika” – írja háborús emlékiratainak egy változatában. CSÁTH Géza: *Emlékirataim a nagy évről – Háborús visszaemlékezések és levelek*. Lazi Bt., Szeged, 2005. 52.

⁸ Csáth 1911-ig meg is számozta naplófüzeteit. Összesen 13, különböző formátumú számozott füzet-ről van tudomásunk, ezek közül egy, a tizenegyes számú eltűnt, melynek az 1906. október 31. és 1909. október 1. közötti időszak (egy része?) eseményeiről kellett tudósítania.

⁹ Bár a kézirat hiányzik.

finizmusom története az 1910–1912 végéig terjedő időszakot meséli el kifejezetten a morfinizmus témájára összpontosítva, ezt részben fedi az 1912-es nyári fürdőorvosi kalandok elbeszélése. 1912 szeptemberétől viszont nagyjából élete végéig folyamatosan vezeti naplóját, s ezzel párhuzamosan önállósodik memoárárói ambíciója. Az 1914 februárjában, majd később háborús memoárjának szerkesztésekor is megírja az 1913-as esztendő összefoglaló elbeszélését. Ezekre a memoárszerű betétekre az a jellemző, hogy Csáth írásmódja egy privát, magánjellegű és egy nyilvános írásmód között ingadozik. Míg a korábbi időszak nagyobb lélegzetű visszatekintő írásainak vezérszólama a két nagy tabutéma, ti. a nemi élet és a morfinizmus tárgyalása volt, addig a háborús emlékiratok hallgatnak e két témáról. Az 1913. október 8. és november 18. közötti naplófeljegyzéseiből, és az 1914. február 28-án lejegyzett, ugyanezen időszakra vonatkozó visszaemlékezéséből is egyértelműen kiderül, hogy ez idő alatt zajlott Csáth első klinikai elvonókúrája, melyet ezekben a szövegekben részletesen taglal. Ezzel szemben a háborús emlékiratok ugyanezen időszakra történő visszaemlékezésében már a következő, „hivatalos” változat szerepel: „Vakbélgyulladás okt. 8-tól–dec. 13-ig. Szanatóriumban feküdtem. Az operációt elkerültem. 10 hétig diétán éltem. Teljesen meggyógyultam. Azóta nem jelentkezett a betegség egyetlen symptomája sem. Jól érzem magam. Idegeim a házasság óta igen megnyugodtak.”¹⁰

A hosszú visszatekintő betétek nemcsak az élettörténet teljes dokumentálását, naptári tájékozási pontokkal történő lefedését szolgálták, hanem egy új műfaj, az emlékiratok életműbeli felbukkanását is jelzik. Az idők folyamán Csáth önéletrajzi munkásságában a napról napra vezetett feljegyzések a radikálisan privát szférájához kötődnek (a két nagy „titok”, a nemi élet és a morfinizmus nyílt megjelenítésével), míg a visszatekintő részek mintha a nyilvánosság számára íródó, némiképp kozmetikázott, hivatalos élettörténetet adnának elő. Az 1914 és 1917 közötti naplók, valamint az *Emlékirataim a nagy évről* összevetése is ezt bizonyítja. Ezek az átfedések, egy-egy időszak többszöri nekifutásra történő, különböző szempontú újramondásai (ilyen például az 1913-as év bizonyos időszakainak elbeszélése, de a *Morfinizmusom története* visszatekintő elbeszélésének is létezik naplószerű változata) az élet, a „valóság” egyetlen objektív történetben való elbeszélhetősége ellen szólnak, de ami igazán meglepő, hogy épp két dokumentatív műfaj, a napló és a memoár alkalmazásával.

A memoárszerűen, visszaemlékező perspektívából megírt szövegrészek általában kedvezőbb én-képet közvetítenek. Az élethelyzet szintetizáló jellegű áttekintése, a javak számbavétele bizakodóbb véleményt fogalmaz meg a jelenről és a jövőről, mint a napi események erősebb érzelmi hatását tükröző „valódi”, gyakran konfrontatív jellegű naplóírás. A *Morfinizmusom története*, illetve a *Feljegyzések az 1912. évi nyárról* című betétek, valamint az 1913-as évre, a klinikai elvonókúra történetére visszatekintő nagyobb lélegzetű elbeszélő részek többnyire öntudatos

¹⁰ CSÁTH GÉZA: *Emlékirataim a nagy évről – Háborús visszaemlékezések és levelek*. 27.

figuraként örökítik meg a naplóírókat. Ezekről a részekről nem idegen az idilli tónus, és gyakran előfordul, hogy gyakorító elbeszéléssel, hosszabb időszakok szokásszerűen ismétlődő cselekvéseiként mesélik el egy-egy nap történéseit. „Ma egy esztendeje különös életet éltem. Reggel 9 tájban ébredtem [...] Ebben az időben Olgát kis 16-18 éves buja zsidó lánynak képzeltem... stb.”¹¹ Az emlékező betétek az élményhez közelebb naplóírásnál részletesebben foglalkoznak a tiszta érzéki örömelek leírásával (kábitószer, nemi élet, evés, de különösen hangsúlyos az olvasás öröme!), olyannyira, hogy ezek a sorok néhol a morfinista életmód őszinte védőbeszédének tűnnek, nélkülözve az *Ópium* című novella egzisztenciális megfontolásait. Különösen igaz mindez az 1913-as év történéseit összefoglaló lapokra, ahol a sikertelen elvonókúra tanulságai után önmagával kompromisszumot kötő Csáth figurája jelenik meg. Itt Csáth tulajdonképpen annak a passzivitásnak, „igénytelenségnek” belső mechanizmusát tárja fel, amelyet Kosztolányi híres nekrológjában a morfinizmus tüneteként azonosít.¹²

Minden lapot összevásároltam, és hallatlan kicsinyes, öreges érdeklődéssel – mint az az ember tesz, akinek nem maradt más semmi az életből, tehát élvezőképességét ide fordítja és kormányozza – követem a betűk folyását. Semmi se érdekelt nagyon, de viszont egyformán érdekelt minden. [...] Calligrafice rajzolva a betűket, szinte *kotolva rajtok* dolgoztam a legfinomabb merített és „Nelson”-papírosokra írva. [...] Mindez arra volt jó, hogy motoros nyugtalanságomat levezesse és másrészt a psychét megnyugtassa, hogy hiszen: dolgozom, foglalkozom, *élek*.¹³

Kosztolányi nekrológiájából tudjuk, az írás materiális oldala, a rajzolt kézírás, a színes tinták, a kis rajzok, a gondosan megszerkesztett és kiszínezett táblázatok korábban is fontosak voltak Csáth számára.¹⁴ A fenti sorok azonban némi öniróniával szólnak a grafikus megjelenítés ezen szenvedélyéről, hasonlóan ahhoz, ahogyan korábban a naplóvezetés mentálhigiénés funkciójáról volt szó. Ténykedés, pótcselekvés, illúzió: a morfinista naplójában az ábrázolás olyan rendszere rajzolódik ki, amelyben az elbeszélés az életidő teljességét folytonosságként kívánja megragadni, az írás pedig testi, érzéki, esztétikai örömet nyújtó kézművességként jelenik meg.

A naplóírás része annak az elfedő stratégiának, mellyel Csáth morfinizmusához viszonyul. Az önmegfigyelés, a magyarázatok keresése, a leszokási vagy optimalizálási tervek készítése 1914-től fogva naplójának főszólamává válik. Ezzel

¹¹ CSÁTH Géza: *Napló 1912–1913* (szerkesztette, az új naplórészleteket kísérőtanulmánnyal közreadja DÉR Zoltán, [utószó] HUNYADI Csaba). Lazi Bt., Szeged, 2002. 138–139.

¹² „[...] figyelmét a nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható jelenségek kötötték le, Úgy rémlett, hogy valami pszichofizikai célt tűz maga elé.” KOSZTOLÁNYI Dezső: *Csáth Géza betegségéről és haláláról*. Nyugat 1919. II. 16–17. sz. 1105–1109.

¹³ CSÁTH Géza: *Napló 1912–1913*. 140.

¹⁴ „Diákos szokásai, melyeket tízéves korából ismerek, tüntetően visszatértek. Leveleit kék, zöld, piros tintával színezte ki, minden mondatát apró rajzokkal kísérte. Egy-egy szót gyászkerettel vett körül.” KOSZTOLÁNYI Dezső: i. m.

együtt azonban ritkulnak az eufória megragadására tett nyelvi kísérletek, a próbálkozások, hogy az írás elkísérje és megfigyelje a testet az elragadtatás pillanataiban, melyek – hozzá kell tenni – korábban is a hosszabb távú visszaemlékezésekre voltak inkább jellemzők. A testtel való kísérletezés ábrázolása a kései, 1914 utáni Csáth-naplókban az írás érzéki oldaláról egyrészt a spekulatív okoskodás logikai szintjére helyeződik át, másrészt pedig azokba a jelekkel és kódokkal készített táblázatokba, ahol Csáth összegzi testi működéseit. E táblázatok rubrikáiban a napi kábítószeradagok elosztását, az oldatsűrűséget jelölő számok, az egyes adagok kiváltotta eufóriát skálaszerűen osztályozó betűk, a koituszokat és a defekációt jelző ábrák szerepelnek. A táblázatok meghökkentők, hiszen mérhetőnek, számszerűsíthetőnek tételezik az örömrészt, és teljesen lemondanak az élvezet nyelvi, irodalmi megragadásáról, rekonstruálásáról. Ezekben a táblázatokban Csáth lemond az érzéki tapasztalat komplexitásának megírásáról, melyet egyes novelláiban és korábbi naplóinak visszaemlékező részleteiben oly érzékletesen, a végesség tapasztalatának melankóliájával rezonálva fejezett ki. A kódok, jelek, a táblázatok ekkor már egyszerűbb, áttekinthetőbb rendszert kínálnak a fenyegető káosz ellen. A rögzítés, az archiválás, az „életoptimum” kimutatásai azt sugallják, valami mégiscsak megvan, hiszen dokumentálható „tények” sorává, elszámolássá alakult az élmény. Hasonló funkciója van a még kiadatlan, egyik kései noteszbe vezetett, pornográf rajzokkal díszített, hibás franciasággal *Protocolle sexuelle de Olga* címmel ellátott kimutatásnak, mely a feleségével folytatott nemi élet teljes, közel tíz év távlatát felölelő elszámolása. A félig franciául, félig magyarul lejegyzett írásban a közönségeket vázlatosan, szakszavakkal, a pozíciók, a helyszínek megjelölésével idézi fel, sorszámozza meg. A kódok, jelek, az idegen nyelv használatának célja nem az, hogy titkosírást alkosson, hogy kizárja az idegen tekintetét a feljegyzésből, hanem a mennyiségi szemlélet érvényesítése. Ez a jelekre, kódokra, táblázatokra, felsorolásokra egyszerűsödő írásmód tulajdonképpen az *életoptimum* csáthi fogalmának végső kifejezésformája, hiszen formalizmusával azt sugallja, hogy az anyag pusztulásának nincs alternatívája, az egyetlen, amit szembeszegezhetünk vele, hogy minél több lehetséges élvezetmennyiséget csikarjunk ki a véges élettartalmú anyagból.